

Арсеній Річинський – волинський церковний діяч

протоієрей Володимир Дрозд

Життя А. Річинського не було простим [3, с. 12]. Народився він 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (зараз це село відноситься до Шумського району Тернопільської області). Батько його, Василь Федорович, належав до духовного стану, був православним священиком у цьому селі (з 1886 р. – псаломщиком, а з 1888 р. – священнослужителем). Мати звали Вірою Капітонівною.

А. Річинський народився в південній частині Волині – краї, де існували сильні українські культурні традиції. Саме в цьому регіоні з'явилися перші переклади біблійних текстів розмовною українською мовою. Найбільш знаний серед них переклад – Пересопницьке Євангеліє. Тут же був виданий перший повний корпус біблійних книг старослов'янською мовою – славнозвісна Острозька Біблія. У цьому ж регіоні виник перший вищий навчальний заклад Східної Європи – Острозька академія [4, с. 47]. На Волині, в друкарні Почаївської лаври, яка була однією з найбільших друкарень України ХУІІІ ст., ще до появи «Енеїди» І. Котляревського друкувалися книги, мова яких була наближена до розмовної української. Так, у Почаївському «Богогласнику», що містив вірші й пісні релігійного характеру, абсолютна більшість з них (214 одиниць) надрукована була українською розмовною мовою або мовою старослов'янською в українській редакції [4, с. 112].

Велику роль у житті А. Річинського відіграло те, що він народився в священицькій родині. Тодішнє парафіяльне духовенство виконувало роль своєрідної інтелігенції, яка була наближена до простолюду і добре знала його проблеми. Водночас на селі священик належав до елітарної верстви. А його діти мали можливість отримати непогану освіту та зробити кар'єру (не обов'язково духовну).

Народження в священицькій родині, закономірно, породжувало у А. Річинського зацікавлення релігійним життям. І хоча Арсен вибрав світську кар'єру, він добре орієнтувався в питаннях церковної обрядовості та догматики. Особливою сферою його зацікавлень була церковна народна культура. Очевидно, інтерес до неї з'явився в А. Річинського ще в дитинстві, коли він мав можливість безпосередньо знайомитися з нею. Не випадково церковну народну культуру він вважав одним із найважливіших складників церковного життя.

Початкову освіту А. Річинський здобув у своєму селі. Далі навчався в Клеванській духовній школі та Кременецькій гімназії. Проте, очевидно за наполяганням батька, поступив до Житомирської духовної семінарії.

Житомир на той час був центром Волинської губернії. Тут було відносно активне культурне життя, існували певні культурні осередки. Одним із них було «Товариство дослідників Волині». Його члени на лише видавали наукові збірники, а й приділяли чимало уваги просвітницькій роботі. На свої засідання вони запрошували й семінаристів.

Сама Житомирська духовна семінарія була досить великою. У ній навчалося близько 650 осіб. Революційні події 1905-1907 рр. зачепили і її вихованців. Є свідчення про те, що 26 січня 1907 р. в семінарії вибухнув бунт, для приборкання якого навіть довелося викликати солдатів [14, с. 37]. Як свідчив сам А.Річинський у нарисі «До щастя, слави і свободи», будучи семінаристом, він належав до таємного українського гуртка: *«... раз чи два на місяць перекладалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходинах підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусли оглядатися на шкільне "начальство" і на поліцію...»*.

Не виключено, що саме в Житомирі А. Річинський став предметно цікавитися питаннями української історії й літератури. Принаймні, його роботи (передусім «Проблеми української релігійної свідомості») засвідчують великий інтерес до цих питань.

Після закінчення семінарії А. Річинський кілька місяців вчителював у церковно-приходській школі с. Сіднярки Луцького повіту. 1911 р. поступив на медичний факультет Варшавського університету. У цей час на Волині активно відбувалася українізація суспільного й культурного життя. З'явилися школи з українською мовою викладання, україномовні видання, українська мова стала мовою державних структур. А. Річинський включився в цей процес. Проте, на жаль, українізація не отримала свого логічного завершення. Українська влада не зуміла утриматися. Волинь опинилася під владою більшовиків, а потім поляків. За умовами Ризького мирного договору 1921 р. між Росією та Польщею Волинь була поділена між цими двома державами.

Ізяслав опинився під владою більшовиків. Незадовго перед цією подією, весною 1920 р., А. Річинський виїхав у село Тростянець Луцького повіту, яке опинилося в складі Польщі. Тут він почав працювати дільничним лікарем. У автобіографії 1950 р. А. Річинський зазначає, що його на це нове місце праці перевела польська влада. У літературі можна зустріти думку: мовляв, його проукраїнська діяльність викликала невдоволення поляків, які захопили Волинь; тому він змушений був виїхати в село Тростянець Луцького повіту – туди, де його не знали.

Проте така думка видається малопереконливою. А. Річинський тоді ще не належав до активних громадських та політичних діячів. Його передусім сприймали як лікаря. І сумнівно, що тодішня польська влада, яка сама лише ставала на ноги, бачила в його особі ворога. Та й тодішнє польське керівництво відносно лояльно ставилося до українців, які були їхніми союзниками в боротьбі з більшовиками. Очевидно, в автобіографії, написаній А. Річинським після перебування в радянських таборах, він спеціально зазначив, що його в Тростянець перевела польська влада. Тим самим ніби пояснював, чому не опинився в більшовицькій зоні окупації. Тому видається: А. Річинський свідомо покинув Ізяслав, щоб не жити під владою більшовиків. Він, будучи освіченою і думливою людиною, уже тоді розумів, чого можна чекати від такої влади. І серед двох бід, більшовицької й польської окупації, вирішив вибрати менше.

До 1922 р. А. Річинський працював у Тростянці, де він одружився з дочкою місцевого священника Павла Прокоповича Ніною. Проте його життя тут не було спокійним. На нього донесли, він був заарештований. Лише завдяки старанням дружини А. Річинського звільнили [8, с. 53].

Переїхавши у квітні 1922 р. до м. Володимира-Волинського, А. Річинський став головним лікарем міської лікарні. На даній посаді був до серпня 1925 р. Цього ж 1925 р. А. Річинського заарештували, фактично звинувативши в активній проукраїнській діяльності. Проте довести якихось порушень законів з його боку не вдалося. Тому скоро він був звільнений.

Зрозуміло, носячи печать неблагонадійності, А. Річинському не було сенсу працювати на державній службі. Маючи відповідну освіту й досвід, він міг забезпечити себе й свою родину, займаючись приватною лікарською практикою. Вільнопрактикуючим лікарем А. Річинський працював до 1939 р. Високий фах і авторитет забезпечували йому велику кількість клієнтів й робили його відносно незалежним та фінансово самостійним. До речі, в міжвоєнний період у м. Володимирі-Волинському серед 17 практикуючих лікарів було лише двоє українців, включаючи й А. Річинського [16, с. 89].

Він, працюючи лікарем, не полишав активної громадської діяльності. Ще з 1924 р. видавав власним коштом «*незалежний місячник українського церковного відродження*» «На варті». Протягом десяти років виходив цей часопис, назву якого, щоправда, А. Річинський в силу певних причин змушений був змінювати (інші назви – «Наше братство», «Наша церква»). При цьому часописі А. Річинський організував власне видавництво, де видав розвідки, присвячені проблемам незалежної Української Православної Церкви [10, с. 77].

Наприкінці 1929 р. він вступив до легальної організації «Українське Волинське об'єднання». Приблизно в той час став членом підпільної Організації Українських Націоналістів. Проте найголовнішою ділянкою гро-

мадської роботи А. Річинського була боротьба за українізацію Православної Церкви на Волині.

Активна громадська й політична діяльність А. Річинського якраз співпала з тим часом, коли в Польщі розпочалася т.з. політика «санації», котра супроводжувалася наступом на український рух. Елементами цієї політики були т.з. пацифікація, тобто придушення протестів українського населення з допомогою каральних операцій, а також ревідикація, коли з допомогою судів, поліції та військ творилося насильне відсудження на користь католиків православних храмів.

Дана політика зачепила й Православну церкву в Польщі. Ця конфесійна структура існувала як незалежна (автокефальна) Церква з 1922 р., а канонічне визнання отримала від Константинопольського патріарха в 1924 р. Переважаючу частину її вірних становили українці (70%). Помітний відсоток серед них складали білоруси (28%). Проте в цій церкві, незважаючи на незначну кількість росіян, останні користувалися значним впливом. Річ у тім, що більшість її духовенства становили люди, виховані в російських семінаріях. Також деякі колишні білогвардійські офіцери стали священнослужителями даної Церкви.

У першій половині 20-их рр. керівництво Церкви з певним співчуттям ставилося до українізації релігійного життя. Деяку роль у цьому плані відігравала й політика Польської держави, яка в той час відносно толерантно ставилася до української національної меншини. У 1921 р. керівництво Православної Церкви в Польщі наказало волинському духовенству проголошувати проповіді народною мовою; було видано кілька богослужбових перекладів (1923-1925); дозволено українізацію богослужіння як взагалі, так і в окремих приходах (1921-1925); видано українські підручники для навчання в школах релігії (1925-1926). На високі церковні становища поряд з росіянами призначали й українців [2, с. 105].

На початку 20-их рр. неабияку роль в українізації Православної Церкви в Польщі відіграв Варшавський митрополит Юрій (Ярошевський). Він був рішучим прихильником автокефалії Церкви й прагнув відгородити її від російських впливів. За це й поплатився життям. 7 лютого 1923 р. на нього здійснив успішний замах ректор Волинської духовної семінарії Смарагд (Павло Латишенко), застреливши його з револьвера. Митрополит Діонісій, який прийшов на його місце, був значно обережніший у діях [5, с. 68].

Після 1926 р. ситуація помітно змінилася. Польські урядові кола, боячись наростання українського національного руху, почали підтримувати в Православній Церкві російські шовіністичні елементи. У даному випадку здійснювалася стара імперська політика за принципом «розділяй та владарюй». З православних церков почали вилучатися україномовні книжки. Їх місце зайняли

російські видання, в т.ч. й календарі, де «старий стиль», церковнослов'янська мова трактувалися як ознаки справжнього православ'я [2, с. 45].

У такій ситуації А. Річинський та його однодумці вважали, що не повинні стояти осторонь загрозливих процесів, які відбувалися в церкві. З цією метою вони ініціювали скликання православного церковного з'їзду. 7 лютого 1927р. А. Річинський від імені часопису «На варті» звернувся до глави Православної Церкви в Польщі, Варшавського митрополита Діонісія з проханням «про уділення благословення на скликання у м. Луцьку Українського Православного Церковного з'їзду духовенства та мирян з участю в з'їзді Митрополита або когонебудь з єпископів». Діонісій спочатку мав намір дозволити цей з'їзд. Проте під тиском «Русского Народного Объединения» та інших російських організацій відмовився від цього. 26 лютого Синод Церкви визнав майбутній з'їзд «у церковному відношенні недоцільним і непотрібним» і заборонив духовенству брати в ньому участь, погрожуючи «канонічною відповідальністю» [9, с. 89].

І все ж А. Річинський та його соратники не відмовилися від своєї ідеї. 20 березня 1927 р. у Володимирі-Волинському був створений комітет, якому було доручено організаційну роботу з підготовки й проведення церковного з'їзду. Участь у його підготовці взяли українські громадські організації. Особливо помітну роль тут відіграла «Просвіта». При її повітових управах створювалися церковні комітети, які розсилали відозви до населення, де роз'яснювали зміст і завдання майбутнього з'їзду. Сам А. Річинський приклав чимало зусиль для його організації, об'їздив майже всю Волинь, пропагуючи ідею цього зібрання.

Організаторам вдалося добитися дозволу від світської влади на проведення з'їзду, який назвали «З'їздом православних мирян-українців в церковних справах». Проукраїнськи налаштованим священнослужителям відмовили від участі в ньому, не бажаючи наражати їх на репресії вищої церковної ієрархії [13, с. 49].

На з'їзд прибуло 565 делегатів з усіх повітів Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя. Участь у ньому взяло понад 200 гостей. Було також 8 українських послів Сейму та Сенату. Присутніми на з'їзді були Волинський віце-воєвода та Луцький міський староста [13, с. 63].

Головою з'їзду обрали І. Власовського, але головні доповіді «Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі» проголосив А. Річинський. Він також зробив співдовідь «Задоволення релігійних потреб українського православного населення в справах Служби Божої».

У доповіді про стан релігійного життя православного населення Польщі А.Річинський акцентував увагу на тому, що більшість православних вірних

становлять українці, але церковна політика не задовольняє їхні потреби, а церковна ієрархія *«покривдила передовсім найбільшу чисельно та найбагатшу ідейно національну групу українську»*. Вона довела Волинську єпархію, яка з 1300 парафій Церкви має аж 760. Варшавська митрополія цілком свідомо компрометує священників-українців, у чому зацікавлені польські урядовці. *«Поліська... консисторія, – розповідав А. Річинський, – дійшла до того, що, перекидаючи священників-українців по десять разів з парафії на парафію (за організацію українського церковного хору, або за участь в бібліотеці-читальні) загрожує їм від імені Поліського воєводи – виселенням за межі воєводства»*. Повітові протоієреї стали бастіонами *«істинно-русского духа»*. Вони розкидають чоловіконенавні летючки проти українців, де провокаційно прирівнюють їх до більшовиків і безбожників та паскудять, як тільки можуть *«Просвіту»* ... Вони навіть на сповіді вмовляють людям, що українська мова – то зовсім не мова, а базарний жаргон.

Сільські священники, які підтримали українізацію Церкви, зазнають переслідування не лише з боку ієрархів, а й влади, яка в ряді випадків не бажає їм надавати польського громадянства. Навчання релігії в школах переважно проводиться російською мовою. При цьому більше часу затрачається на вивчення церковнослов'янської мови, а не на вивчення священної історії. Місіонерські комітети замість того, щоб вести боротьбу з невірством, ведуть боротьбу з українізацією. Офіційний орган Варшавської митрополії *«Воскресные чтения»* не хоче визнавати Україну, вживаючи термін *«Юг России»*. *«Дійшло навіть до такого цинізму, – вказує А. Річинський, – що, навіть у зразковій церковній проповіді на євангельську тему, брутально називається всіх "іногородців" – неросіян – "грибами поганками"»*. Такі та інші факти русифікаторської діяльності церковної ієрархії наводив А. Річинський.

Він, вказавши на ці факти, вважав, що Православна Церква в Польщі *«починає служити інтересам переважно реакційної московської еміграції»*, що, в свою чергу, здатне впливати на *«церковний розклад на ґрунті соціальної боротьби, якщо народ буде в духовенстві бачити тільки агентів реакції»*. А це означає занесення в церковне життя *«елементів боротьби – і національної, і класової»* та загрозу *«існуванню церкви»*, що *«в корені підриває релігію в народних масах»*.

А. Річинський пропонував створити постійне колегіальне представництво – *«Виконавчий Центральний Комітет»*, який *«користувався би безумовним довір'ям народу»*, а його накази *«виконувалися надалі українським громадянством у порядку національної дисципліни»* [9, с. 111]. Він та його прихильники, які, щоправда на з'їзді були в меншості, навіть пропонували запросити єпископів Української автокефальної православної церкви з Києва для висвячення єпископів на західноукраїнські землі, утворити тут митрополію, незалежну від російського духовенства Православної Церкви в Польщі [9, с. 123]. Звідси, до

речі, зрозумілий інтерес А. Річинського до проблем Української Автокефальної Православної Церкви. Принаймні, на сторінках книги «Проблеми української релігійної свідомості», деяких інших роботах він приділяє їй чимало уваги, а також намагається довести канонічність цієї Церкви.

Хоча радикальна позиція А. Річинського не була підтримана, його обрали головою «Православно-Церковного Українського Виконавчого Комітету у Речі Посполитій Польській», який був створений делегатами з'їзду.

Сам же з'їзд поставив наступні вимоги:

1. Відновити «засаду соборності», котра трактувалася як «основна ознака Східної Церкви». Ця теза про соборність була висунута й всіляко пропагувалася А. Річинським.

2. «Видання Св. Синодом ясного виконавчого розпорядку» щодо постанови про мову богослужіння. Річ у тому, що керівництво Православної церкви в Польщі в 1924 р. дозволило проводити богослужіння на народних мовах. Проте реалізувати цей дозвіл було дуже складно, оскільки чітко не регламентувалося, як його втілювати в життя.

3. Вимагалось відновлення «стародавніх українських церковних звичаїв та обрядів, скасованих російською духовною і царською владою», а також «українізації внутрішнього діловодства Церкви». У даному випадку тут теж чітко простежується рука А. Річинського. Думка, що в церковних звичаях, обрядах і мові знаходить вияв релігійність народу, є однією із засадничих

4. Ставилася вимога «обсадження трьох кафедр на землях з переважаючою українською людністю єпископами-українцями, з правами правлячих архієреїв і членів Св. Синоду».

5. Пропонувалося реорганізувати «духовні Консисторії та повітові протоієрати, що були до цього часу розсадниками обрусительства».

З'їзд зобов'язав делегатів, «все українське громадянство на місцях без різниці партій, подвоїти освідомлюючу працю серед людей у братствах та інших культурно-національних організаціях; розкривати заміри російської чорної сотні, яка бореться не за церкву, а за старі впливи серед нашого народу й прагне розростання штучно коштом малосвідомої частини нашого населення, затягуючи його до своєї братовбивчої роботи» [5, с. 76].

З'їзд робив наголос на тому, що кожен народ має право створювати свою національну Церкву: «... всі народи на землі покликані до царства Божого. Народів привілейованих християнство не знає, через те кожний народ, згідно із засадами Православної Східної Церкви та її церковно-історичною традицією, має право до виявлення свого релігійного життя в своєрідних національних формах, які не тільки не роз'єднують Христової громади, а ще й збагачують Вселенську Церкву своєю многобарвністю та своєрідним ароматом окремих національних культур і національних характерів» [11, с. 47].

Після з'їзду А. Річинський призупинив випуск часопису «На варті» й розпочав друкувати журнал «Рідна Церква» як орган цього комітету. Проте йому вдалося видати лише два числа цього часопису.

Організатори з'їзду, в т.ч. А. Річинський, зробили чимало для пропаганди його рішень серед населення Волині. Сам же з'їзд викликав значний розголос й спричинив проведення подібних з'їздів у повітах. На повітових з'їздах іноді приймалися ще більш рішучі вимоги до ієрархів Православної Церкви в Польщі, ніж на з'їзді в Луцьку.

Про з'їзд та його наслідки писала й російська преса в Польщі. Звісно, у вкрай негативному плані. З боку деяких російських кіл простежувалося намагання ускладнити стосунки митрополита Діонісія, який був росіянином, та лідерів руху за українізацію Православної Церкви в Польщі.

Варшавська митрополія змушена була шукати шляхів розв'язання «української проблеми». З одного боку, її керівництво виявило готовність піти на певні поступки українському рухові. Варшавський митрополит Діонісій 1 липня 1927 р. зустрівся з членами Українського Церковного Комітету, обраного на з'їзді. А. Річинського навіть ввели до складу Митрополічної Ради [12, с. 95].

Проте це швидше було дипломатичною грою, яка мала на меті приспати діячів українського руху. Ніяких же реальних кроків у плані українізації церкви не робилося. Так, митрополит Діонісій ніби підтримував постанову Синоду від 3 вересня 1924 р. про можливість богослужіння національними мовами, однак його вимога про одностайне рішення парафіян щодо цього питання робила дану постанову практично неможливою для реалізації. Саме ця вимога стала причиною гострого конфлікту між А. Річинським та митрополитом. Будучи членом Митрополічної ради, А. Річинський у знак протесту 4 грудня 1928 р. оприлюднив заяву про вихід з її складу. Тоді ж він вирішив відновити часопис «На варті», який характеризувався чіткою опозиційністю щодо вищої ієрархії Православної Церкви в Польщі [12, с. 112].

Конфлікт між митрополитом Діонісієм та А. Річинським не варто оцінювати однозначно. Діонісію як главі Церкви доводилося рахуватися з різними силами. З одного боку, він розумів, що більшість парафіян його Церкви є українцями і значна їхня частина була за те, щоб проводити богослужіння українською мовою. Однак незважаючи на відносно широку базу руху за українізацію Церкви, він був недостатньо організованим, а українці далеко не завжди демонстрували високий рівень національної свідомості. З іншого боку, в Польщі існували сильні російські емігрантські осередки. Не маючи широкої соціальної бази, вони були добре організованими і володіли чималими фінансами. До того ж російські діячі мали підтримку з боку значної частини духовенства, представники якого, здебільшого, отримували освіту в семінаріях за

часів Російської імперії й були налаштовані проросійськи. З цим всім Діонісію доводилося рахуватися. Так само як і з тиском польської влади. Остання все більше вбачала загрозу в існуванні українського національного руху, а боротьба за українізацію церкви виступала важливим його елементом.

У таких умовах Діонісію доводилося балансувати між українськими й антиукраїнськими силами. З одного боку, він декларував свою прихильність до українізації церковного життя. З іншого, робив кроки для того, щоб все це залишилося тільки на рівні декларації. В принципі, Діонісій як глава Церкви міг би дещо зробити для українізації. Однак сумнівно, що він, як росіянин, цього хотів.

Певно, А. Річинський не міг не розуміти цього всього. На жаль, неорганізованість українського руху, його пасивність не давали можливості ефективно впливати на митрополита Діонісія та керівництво Православної Церкви в Польщі. У таких умовах А. Річинському залишалося вдатися до радикальних кроків. Але це, швидше, був радикалізм від безсилля.

Синод же Православної Церкви в Польщі своєю постановою за №14 від 15 квітня 1929 р. відлучив А.Річинського від Церкви. Приводом для цього послужили доповідні записки проросійських священнослужителів, в яких говорилося, що ніби А. Річинський намовляв парафіян собору у Володимирі-Волинському вигукувати непристойні слова під час богослужінь та проповідей. 28 квітня анафему А. Річинському виголосили у Володимир-Волинському соборі й інформацію про неї відрукували в пресі. Цікаво відзначити, що в цей день влада спеціально посилила охорону собору [16, с. 76]. Це ще раз засвідчує, що вона діяла спільно з церковним керівництвом.

Для багатьох було зрозумілим, що А. Річинського відлучили від Церкви не за якісь церковні блюзнірства, а за його активну позицію щодо українізації Православної Церкви в Польщі. Так, у «Відкритому листі посла Івана Власовського до митрополита Варшавського і Волинського Діонісія» зазначалося, що А. Річинського відлучено від церкви як провідника українського церковного руху. На його захист виступили окремі особи, представники української інтелігенції, відбувалися збори на його підтримку. Хоча цю підтримку важко назвати дієвою. Сам А. Річинський з цього приводу в книзі «Проблеми української релігійної свідомості» писав наступне: «Непідготовленість нашої інтелігенції разила очі, коли після анафем, киненої на автора, члени Українського Церковного Комітету, замість виразно і твердо зайняти самостійну – єдино достойну зрілої нації – позицію, задумувалися над тим, чи вони ще можуть "формально" раду радити вкупі зі своїм "виклятим" головою». Цікаво відзначити, що наведений уривок вилаучили з книги польські цензори.

А. Річинський після накладеної на нього анафемі звернувся до церковного суду. Він ставив вимогу перевірити відомості про порушення ним церковних

канонів. Призначена для розслідування комісія виправдала А. Річинського. Проте справа затягувалася й могла тривати дуже довго.

Об'єктивно справа з анафемою А. Річинському створювала для Православної Церкви в Польщі чималу проблему, оскільки роз'єднала православних. Не виключено, що анафема стала добре продуманою провокацією, яка була здійснена при підтримці та санкції влади. Відлучення А. Річинського дивно співпало з наступом католиків на Православну Церкву в Польщі. Якраз у цей час на Волині й Західній Білорусії почала реалізовуватися неоунія. Суть її зводилася до того, щоб відколоти від Православної Церкви частину її вірних і перевести на т.з. «східнослов'янський обряд», підпорядкувавши католицькій ієрархії. Спостерігалися й інші факти тиску на Православну Церкву.

У таких умовах А. Річинський вирішив піти на примирення з церковною ієрархією. 20 лютого 1930 р. він подав Синодові декларацію, в якій, зокрема, писав: *«Успішна оборона прав і майна Православної Церкви, особливо під час збільшеного тиску на неї з боку польського кліру, можлива тільки спільним зусиллям нашого громадянства і церковної влади. Однак у багатьох випадках серед українського громадянства справа моєї анафемати стоїть на перешкоді до такого з'єднання наших оборонних церковно-народних сил. Без сумніву, ця справа буде порушена і на Церковному Соборі, хоч це може розбудити пристрасті у невідповідний момент. Отже, щоб не стояти на заваді у такий грізний час, та з огляду на заяву прем'єра Бартеля від 11 січня 1930 р. про те, що унормування правничого положення Православної Церкви в Польщі Уряд ставить у залежність від стабілізації внутрішніх церковних відносин, бажаючи в міру сил і знання причинитися до зміцнення Церкви, яка в історії українського народу під Польщею була міцним заборолом проти його денаціоналізації, прошу Св. Синод, по-батьківськи, минаючи дотеперішні незгоди, ухилити свою постанову з 15 квітня 1929 р. ч. 14 і прилучити мене знову до громади вірних. Щоб ця моя декларація зайвий раз вказала польському клірові, як до його зазіхань ставиться українське населення в Польщі, я згідний на її опублікування»* [12, с. 58].

У цей непростий для нього час А. Річинський публікує чимало статей в українській пресі, присвячених церковним питанням.

У 1933 р., коли вийшла книга «Проблеми української релігійної свідомості», А. Річинський став одним із організаторів грандіозної Почаївської маніфестації. 10 вересня до Почаєва прибуло близько 20 тис. чоловік. У цей день Волинська єпархія планувала відзначити 20-літній ювілей єпископства митрополита Діонісія. Закономірно, до лаври прибув сам митрополит. Ось як описує цю маніфестацію І. Огієнко:

«Перед закінченням Богослужби двоє юнаків повісили на величезній дзвіниці довжелезного українського жовто-блакитного прапора. І тільки прапор замаяв, як сотні інших українських прапорів та транспарантів замаяли скрізь на монас-

тирському подвір'ї. Написи на транспарантах були головно такі: «Хочемо Української церкви!», «Хочемо тільки українського єпископату!», «Хочемо української богослужбової мови!», «Діонісій, геть до Москви!», «Почаївська лавра мусить бути українська!» і т. ін.

Ось вийшла процесія з мощами преподобного Іова. Усі юнаки з транспарантами поставали в два ряди по всій дорозі. Усі єпископи, усе духовенство, увесь народ ун'яли очі свої в написи, і читають їх... Тиша, порядок, побожність...

Але ось усе закінчилося. Духовенство веде «зі славою» митрополита і всіх єпископів до єпископського дому. Юнаки з прапорами й транспарантами стали по обох боках довгої дороги. І тільки митрополит Діонісій показався, як тисячі народу загукали: «Діонісію, геть у Москву!» А потім усі вигукували ті гасла, які були написані на їхніх прапорах. Поліція охороняла єпископат.

Митрополит Діонісій утратив притомність і духовенство на руках понесло його до архієрейського дому. А молодь не переставала вигукувати на всі голоси... » [12, с. 102].

Потім у центрі Почаєва, неподалік Лаври, розпочалося велелюдне віче, де обговорювалися питання українізації церкви. Участь у ньому взяли українські послы до польського сейму Степан Скрипник, Михайло Тележинський та Іван Головацький. Маніфестація, схоже, справила враження і на митрополита Діонісія, й на єпископат. Тому вони змушені були піти на певні поступки. Діонісій зрікся кафедри Волинського архієпископства. У 1934 р. волинським архієпископом призначили українця Олексія (Громадського) [12, с. 122].

Звісно, діяльність А. Річинського не проходила повз увагу польської влади. Він знаходився під пильним наглядом карально-репресивних органів. У його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен крок А. Річинського. У переліку активістів ОУН по Володимир-Волинському повіту, складеному воєводським відділом безпеки у 1934 р., його ім'я стоїть на першому місці. А. Річинського неодноразово затримували, побував він і у «славновісному» концтаборі Береза Картузька. Проте через відсутність складу злочину його змушені були випускати. Все ж таки міжвоєнна Польща хоч трохи була правовою державою.

Однак ув'язнення в Березі Картузькій було жахливим і мало чим поступалося таборах радянського ГУЛАГУ. Похресник А. Річинського, Ю. Паєвський, посилаючись на свідчення його дружини, писав: «Фактично він сидів там два рази. Перший раз його посадили туди в 1935 р; а другий раз в Березі Картузькій А. Річинський опинився в травні 1939 р.» [14, с. 88]. Вдалося йому визволитися лише у вересні, коли почалася Друга світова війна і на заході Польщу займали німецькі війська, а на сході – радянські. Польська охорона покинула тюрми і в'язні втікали з них. 16 вересня А. Річинський прибув до Володимира-

Волинського. Проте на свободі він був недовго. Його скоро заарештували енкаведисти [14, с. 97].

У принципі, цього треба було чекати. Радянські війська йшли сюди не для того, щоб визволяти трудове українське населення від влади «буржуазно-поміщицької Польщі», як це змальовувала радянська пропаганда, а для того, щоб встановити жорстокий окупаційний режим. Існував таємний наказ керівника «наркомата внутрішніх дел.» (НКВД) Л. Берії за №001223, в якому передбачався перелік осіб, які підлягали негайним арештам на «визволених» українських землях. Це:

- 1) члени всіх не комуністичних партій, в першу чергу ОУН, УНДО;
- 2) члени громадських організацій, в т.ч. «Просвіти», «Пласту», «Сокола» тощо;
- 3) колишні працівники польських репресивних органів;
- 4) офіцери нерадянських збройних формувань;
- 5) добровольці всіх антирадянських армій;
- 6) біженці, політемігранти, реемігранти з минулих років;
- 7) працівники зарубіжних фірм на території західної України;
- 8) люди, що мали контакти із закордоном;
- 9) державні службовці від референта і вище;
- 10) працівники Червоного Хреста;
- 11) священники, члени та активісти церковних об'єднань усіх конфесій;
- 12) осадники, шляхтичі, комерсанти, банкіри, фабриканти, поміщики, куркулі, власники готелів, кінотеатрів, ресторанів;
- 13) активісти й функціонери буржуазних товариств, асоціацій, видавництва, редактори газет, журналів, також члени їхніх сімей.

Як бачимо, А. Річинський цілком підпадав під цей перелік. Основним звинуваченням для нього стала книга «Проблеми української релігійної свідомості». Також в вину А. Річинському ставили громадську діяльність і зв'язки з Організацією Українських Націоналістів. Кілька років його тримали без суду. Лише 5 травня 1942 р. т.з. «особий совет» при НКВС СРСР виніс вирок, засудивши А. Річинського на 10 років позбавлення волі.

Також репресована була сім'я А. Річинського – його дружина та дві дочки. Старшій Мирославі тоді було 15 років, а молодшій – всього 6 тижнів. Вони попали під другу хвилю депортації (13-14 квітня 1940 р.), яка здійснювалася із західноукраїнських земель в азіатську частину Російської Федерації й Казахстан. Загалом таких депортацій було чотири, в результаті яких було вивезено понад мільйон людей. Самі ж депортації відбувалися брутально, депортовані жили в жахливих умовах. Чимало з них померло від хвороб, виснаження. Не можна з жахом не читати спогадів Людмили Річинської про те, що їхній

сім'ї довелося витерпіти на засланні. Залишається лише дивуватися, як їм вдалося вижити.

Щодо А. Річинського, то покарання він відбував у Укклазі. Звідси перепишувався з сім'єю. Навіть посилав складені ним вірші, щоб розважити дітей. На жаль, вони не збереглися. У 1949 р. А. Річинського звільнили. Проте перед звільненням на нього напали кримінальники й завдали сім ножових ударів. Така «добра традиція» існувала в радянських таборах. Табірне начальство спеціально налаштовувало кримінальних злочинців проти політичних в'язнів. І коли останні мали звільнитися, на них нападали кримінальники й вбивали. А. Річинському вдалося вижити. Але влада не дала йому повернутися на батьківщину. Дозволили поселитися в Казахстані в місті Казалінськ, де він працював лікарем. Навіть у цих, далеко не найкращих умовах, А. Річинський знаходив час для наукової праці. У 1952-1953 рр. його статті на медичну тему друкувалися в часописі «Здоров'я Казахстана».

Помер А. Річинський 13 квітня 1956 р. у результаті крововиливу. Поховали його на цвинтарі станції Джусали Кизил-Ординської області [3, с. 155].

А. Річинському не вдалося зреалізувати багато чого такого, що він хотів зробити. Ув'язнення «за Польщі» й довготривале ув'язнення «за совітів» не лише підірвали здоров'я, а й не давали нормально працювати. Можна лише уявити, скільки б ще міг зробити А. Річинський. Та навіть далеко не все з його творчої спадщини зібрано й осмислено.

Список джерел та літератури:

1. *Боровський В.* До історії українського Пласту на Волині // Літопис Волині. Науково – популярний збірник Волинезнавства. –Вінніпег – Манітоба, Канада: Інститут дослідів Волині, товариство волинян у Торонто і Вінніпезі. – 1971-1972. – ч. 10 -11 – С.31-41.
2. *Власик О.В., Сидорук В.Й., Цятко В.М* «Східні креси» - під знаком польського орла. – Рівне – Волинські обереги. – 2004. – С. 136
3. *Гудима А.* Доля Арсена Річинського //Медична академія. 2001
4. *Колодний А.* Арсен Річинський про мову церковно – релігійного життя. // Діалог. – 1998. – 9 травня.
5. *Комар В.* Поборник автокефальної церкви: минає 65 років з часу виходу у світ основної праці Арсена Річинського « Проблеми української релігійної свідомості» // Вільне життя. 1998.
6. *Кучерена М., Давидюк Р.* - Волинське українське об'єднання . – Луцьк. – 2001. – С. 374
7. *Мазур П.* Другі Річинські читання (відбулися у Кременецькому медучилищі) // Ваше здоров'я . – 2000.

8. Михальчук Л. Розплата за просвітництво або трагедія волинського просвітника // Час . – 1997.
9. Річинський А. Ідеолог українського православ'я: збірник наукових праць .- Київ, Тернопіль, Кременець; 1998. – С.56
10. Річинський А. // Українська журналістика в іменах / За ред. М. Романюка. – Львів. – 1994.
11. Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію православної церкви на Волині // Людина і світ. – 1998.
12. Стоколос Н. Арсен Річинський: Почаївська Лавра і захист православ'я перед польськими католиками // Людина і світ. – 1998.
13. Український церковний з'їзд у Луцьку. // Народний вісник. – 1927.
14. Фарина І. Тернисті дороги Арсена Річинського. // Свобода. – 1998.
15. Хмілецький В. У Кременці – сонячно (медучилищу присвоєно ім'я славного земляка – відомого лікаря А. Річинського) // Вільне життя. – 1999.
16. Цинкаловський О. Княжий город Володимир: // історико – краєзнавчі нариси. – Луцьк. – 2003. – С.123.